

МЕХНАТ РЕСУРСЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШДА ИЛМИЙ КАРАШЛАР

Ембергенов Н.Ж.

*география фанлари номзоди, доцент
Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат
университети*

Ауезов О.Т.

*Ажиниёз номидаги Нукус давлат
педагогика институти таянч докторанты
e-mail: omirbayauvezov@mail.ru*

Аннотация: *ушбу мақолада меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш тадқиқ этилган. Шунингдек, меҳнат ресурсларига таъсир этувчи омиллар ўрганилган.*

Калим сўзлар: *меҳнат ресурслари аҳоли ўсиши, табиий кўпайиши, миграция, аҳоли жойлашуви, демографик сизим.*

Халқаро статистикада, меҳнат ресурсларига кўпгина мамлакатларда 15 ёшдан 65 ёшга бўлганлар киради. Ўзбекистонда эса эркаклар 16 ёшдан 60 ёшгача, аёллар 16 ёшдан 55 ёшгача меҳнатга яроқли ёшдаги аҳоли ҳисобланади. Республикада меҳнат ресурсларининг салмоғига аҳолининг туғилиш ва табиий ўсиш даражалари, аҳолининг ёш таркиби ҳамда аҳоли миграцияси бевосита ўз таъсирини кўрсатади. Аҳолининг туғилиш ва табиий ўсиш кўрсаткичлари юқорилиги сабабли аҳоли ўртасида 14 ёшгача бўлган болалар улуши юқори бўлиб, меҳнат ёшдагилар салмоғи бошқа ривожланган давлатларга қараганда пастдир, айти вақтда меҳнат ёшидан ўтганлар салмоғи ҳам бирмунча оз. 60 ёш ва ундан юқори ёшдагиларнинг нисбатан камлиги, албатта, ўртача умр кўриш муддатига боғлиқ. Бугунги кунда ортиқча меҳнат ресурсларидан унумли фойланиш масаласи, яъни аҳоли бандлигини оширишга дунёни барча давлатлари турли йуллардан фойдаланишга ҳаракат қилмоқда. Масалан, Халқаро Меҳнати Ташкилоти ҳар йили бандлик масаласига бағишланган “2014 йилда бандлик масаласидаги жаҳон тенденциялари”, деб номланган ҳисоботида жаҳон иқтисодиёти паст кўрсаткичлар билан ўсиб бораётгани сабаби бандлик муаммоси бартараф этилмаётгани таъкидланди. Бунинг энг асосий сабаби жаҳон иқтисодий инқироzi кўплаб давлатлардаги минглаб йирик корхоналарни касодга учратди. Бу эса миллионлаб одамларни ишдан маҳрум қилди. Ҳозирги дунёда иш ўринларининг асосий юраги хусусий сектор бўлиб, ҳар 10 та иш ўрнининг 9 таси айнан шу секторга туғри келади. Демак, бугунги кунда бандлик ривожланган ва ривожланаётган ҳарқандай давлатнинг асосий ва долзарб муаммоларидан биридир.

“Биринчи рақамли” деб айтилаётган мазкур муаммони ҳал қилишнинг бирдан бир йўли янги иш ўринларини яратиш ва аҳолини ижтимоий химоя қилишдан иборатдир. Жаҳон Банки экспертларининг фикрларига қараганда, жаҳонда 3 миллиарддан ортиқ киши иш билан банд. Ваҳоланки, ҳозирда жаҳон аҳолиси 8 млрд. га яқинлашмоқда. Бундан хулоса қилиш мумкинки, жаҳон аҳолисининг ҳаттоки ярми ҳам банд эмас. Шундан 1,65 миллиард киши ёлланма меҳнат билан шуғулланади. Мавсумий ишлар, қишлоқ хўжалиги ва кичик оилавий корхоналарда 1,5 миллиард киши меҳнат қилади. Ривожланаётган мамлакатлар аҳолисининг ярмидан кўпроғи меҳнат бозоридан ташқарида экан. Бу мамлакатларда аҳоли асосан рўйхатдан ўтмаган фирма ва корхоналарда ижтимоий суғуртасиз ва меҳнат шартномасини имзоламаган ҳолда ишлайди.

Охирги йиллардаги ижтимоий-иқтисодий жарёнларни чуқур илмий таҳлил қилиш асосида унинг объектив қонуниятларини тадқиқ қилиш, шулардан келиб чиққан ҳолда аниқ хулосалар чиқариш ҳамда амалий тадбирлар белгилаш мумкин. Ваҳоланки, барқарор ривожланиб борувчи меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш том маънода ўзига хос тамайилларга асосланган меҳнат ресурсларини ҳудудий тақсимлаш, табиат билан жамиятнинг қонун ва қонуниятларини англаш, ушбу жараёнларни чуқур таҳлил қилиш, илмий ишланмалар ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга қўллашни назарда тутати.

Бу риважланишлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармоннинг мақсад-моҳияти ҳам мамлакатимиз меҳнат ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланиш орқали миллий иқтисодиёт тараққиётини таъминлаш, пировардида аҳоли турмуш тарзини янада яхшилашдан иборат [1].

Мазкур стратегия ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча жабҳаларини бешта устувор йўналиш доирасида қамраб олганлиги ва “ижтимоий-иқтисодий ривожланишни жадаллаштириш, халқнинг турмуш даражаси ва, ҳар бир ҳудуднинг табиий, минерал-хомашё, саноат, қишлоқ хўжалиги, туризм ва меҳнат салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш”га қаратилганлиги билан амалий аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда меҳнат ресурслари самарали фойдаланиш бугунги куннинг долзарб вазифаси бўлиб, бу борада илмий-амалий тадқиқотлар олиб бориш заруратини келтириб чиқаради. Илмий манбаларда меҳнат

ресурслари ва уларни оқилона шакллантириш ва самарали фойдаланиш юзасидан турли илмий талқинлар ва қарашлар мавжуд.

Меҳнат ресурсларининг сони, динамикаси, таркиби, жойланиши ва бошқа кўрсаткичларини таҳлил этганда, улар аҳолининг узвий бир қисми эканлигини чуқур англаш зарур. Кишилиқ жамиятида ижтимоий, иқтисодий, демографик жараёнлар кўп жиҳатдан моддий ишлаб чиқариш хусусиятларига боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Ишлаб чиқариш моддий шаклларининг ривожланиши, фан-техника тараққиёти жамият ишлаб чиқарувчи кучларининг асосларини белгилаб беради. Меҳнат ресурсларининг шаклланиши ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ҳажми, ривожланиш суръатлари ва йўналишларини аниқлабгина қолмасдан, жамият ва уни ташкил қилувчи кишиларнинг моддий ҳаётий талабларини қондиришнинг шакллари ва даражасини ҳам кўрсатиб беради. [2] Шундай қилиб табиий ва тарихий ривожланиш жараёнида ўзгарувчан ижтимоий ишлаб чиқаришнинг характери меҳнат ресурслари такрор барпо этилишининг хусусиятларини аниқлаб берувчи моддий асос бўлиб ҳисобланади.

Шу ўринда, меҳнат ресурслари ва уларнинг шаклланиши юзасидан иқтисодчи олимларнинг назарий қарашларини таҳлил қиламиз. Маълумки, юртимизда иқтисодчи олим Қ.Х.Абдурахмонов меҳнат ресурслари, уларнинг шаклланиши ва ўзига хос хусусиятлари, улардан оқилона ва самарали фойдаланишнинг назарий жиҳатларини кенг асослаб берган. Жумладан, унинг фикрича, меҳнат ресурслари мамлакат аҳолисининг ўз рухий-физиологик ва ақлий сифатлари билан моддий неъматлар ишлаб чиқаришга (хизмат кўрсатишга) қодир меҳнатга лаёқатли қисми ҳисобланади. Улар таркибига фақат иқтисодий фаол аҳолигина эмас, шу билан бирга ҳозирги пайтда ишламаётган ва иш қидираётган меҳнатга лаёқатли шахслар, шу жумладан, ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда таълим олаётганлар ҳам киритилади [2].

Демак, меҳнат ресурслари иқтисодиётда меҳнат билан банд бўлган, банд бўлмаса ҳам меҳнат қилишлари мумкин бўлган шахсларни қамраб олади. Ишлаб чиқариш омилларининг юқорида номи зикр этилган барча турлари орасида меҳнат ресурслари алоҳида ўрин тутди. Меҳнат ресурсларига кенг маънода: меҳнатни ҳосил қилиш, айирбошлаш ва ундан фойдаланишни таъминловчи ижтимоий муносабатлар, ижтимоий меъёр ва институтлар тизими сифатида қарашлар ҳам мавжуд. Жумладан, Н.А.Волгин, Ю.Г.Одегов ва айрим бошқа иқтисодчи олимлар меҳнат

ресурслари соҳасига фақат меҳнатни айирбошлашни (меҳнат олди-сотдисини) эмас, балки, меҳнат салоҳиятини ҳосил қилиш (таълим ва касбий тайёргарлик), шунингдек, меҳнатдан фойдаланиш лозимлигини кўрсатмоқдалар[4]. Бу меҳнат ресурсларининг доимий равишда янгиланиб туриши тушунилади

Меҳнат ресурслари қандай шаклланишини аниқлаш учун биз биринчидан, меҳнат ресурсларини урта йирик ёш гуруҳлари бўйича – меҳнатга лаёқатли кишилар, меҳнатга лаёқатли кишилардан ёшроқ ва меҳнатга лаёқатли ёшдан каттароқ кишиларни, иккинчидан, ҳар бир гуруҳ аҳоли сонига, унинг ўзгаришига таъсир қилувчи омилларни, учинчидан, меҳнат ресурслари ва аҳолининг табиий ва механик ўзгаришдаги умумий ва ўзига хос томонларни кўриб чиқишимиз лозим.

Меҳнат ресурслари ортиқчалиги ишсизлик муаммосига ва ишчи кучининг иш излаб бошқа ҳудудларга миграциясига олиб келади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
2. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат бозори назариясига янгича ёндашувлар // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, сентябрь, 2011. –Б.46-52. Iqtisodiyot.uz
3. Кадиров Р.Б. Фаргона водийси вилоятлари аҳолиси ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш йуллари. География фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т-2020.-78 б.
4. Ибрагимов Л.З. Аҳоли бандлиги ва унинг ўзига хос хусусиятлари . Ўзбекистон География жамияти ахбороти. 46-жилд. Илмий мақолалар тўплами. - Тошкент, 2015 йил. – 233 бет
5. Embergenov N.J., Khodjaeva G.A., Allanazarov K.J. Population Growth in Republic of Karakalpakistan// Наука и образования в Каракалпакстане. Научный журнал.№2, 2017. 35-38 стр.
6. Utepova G.B. Xalıqtanıw hám ekonomikalıq geografiya tiykarları. Oqıw qollanba N: 2022.
7. Utepova G. B., Uzaqbaev A. O. QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍNDÁ JUMÍSSÍZLÍQ MÁSELESINIŇ ÓZINE TÁN ÓZGESHELİKLERI, XALÍQTÍ JUMÍS PENEN TÁMIYINLEWDE BASLÍ WAZÍYPA HÁM IS-ILÁJLAR //RESEARCH AND EDUCATION. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 76-85.

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

8. Утепова Г. Б., Узакбаев К. К. РОСТ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН И ЕГО ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ // Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 1121-1130.
9. Ходжаева Г.А. Бекбулатова Г.А., Байрамова М.Д. Влияние демографического фактора на территориальную организацию производства в сельских районах Республики Каракалпакстан. Промышленный транспорт Казахстана. №70 (1), 2021. –с. 190-199.
10. Ходжаева Г.А., Умаров Е.К., Алланазаров К.Ж. Демографические факторы территориальной организации производства в районах Южного Приаралья.// Актуальные проблемы современной науки, N 4, - М., 2003. с. 151-153
11. Ходжаева Г.А., Умаров Е.К., Турсынов М. Основные направления социально-экономического развития Республики Каракалпакстан// Узбекистон География жамияти ахбороти, 23-жилд, Т. 2003. 184-187 б.